

Выбор, парламентаризма как способа осуществления государственной власти, в качестве основного элемента концепции был обусловлен рядом характеристик парламентского органа:

- во-первых, парламент выступает высшим государственным органом народного представительства и институционализации, господствующих в обществе политических интересов и настроений. Кроме того, парламент одновременно является и институтом гражданского общества, "выполняет функцию соединения суверенитета народа с государственной властью". Именно народное представительство придает системе государственного управления демократии характер, а самому парламенту – широкую социальную доступность и открытость;

- во-вторых, как представительный орган парламент является необходимым институтом в системе разделения властей;

- в-третьих, парламент выполняет законодательную функцию, формирует основное содержание гражданского общества – нормативно-правовое обеспечение жизнедеятельности человека и общества в целом;

- в-четвертых, парламент – важнейший элемент системы формирования, правового обеспечения и практической реализации внешней политики государства;

- в-пятых, парламент обладает определенными полномочиями контроля за действиями правительства и других высших органов государственной власти, корректировки их курса. Без парламентского контроля как важнейшей формы социального контроля невозможно говорить о демократизме и правовом характере государства [6, 11].

Вышеизложенные характеристики парламентаризма признаны и практически одобрены современными учеными. Однако в настоящее время существует ряд негативных тенденций в отношении становления пар-

ламентаризма как способа осуществления государственной власти, так как наличие функционирующего представительного парламентского органа не означает существование парламентаризма [6, 11-12].

Говоря же о парламентаризме, как об основе построения и развития, демократических начал гражданского общества, необходимо отметить, что парламентаризм возникает и существует лишь тогда, когда парламент наделен полномочиями законодательства, избрания правительства, контроля за его деятельностью и другими органами исполнительной власти, их отставки, а также отставки президента (или монарха в случаях парламентской формы монархии, когда монарх занимает престол не по наследованию, а путем избрания зачастую тем же парламентом) [10, 213], [11, 124] и в результате парламентаризм стал представлять собой комплексную структуру законодательной власти, многофункциональную подсистему и составную часть разветвленной политической системы.

1. Алиев. Г. Пут независимости. Избранные мысли. Б.: Azərbaycan Universiteti 1997, 136 с. 2. Асадов. О. Джабраилов. Р. Парламент Азербайджанской Республики. Баку: Чашыоглы, 2008. – 520 с. 3. Бабаев. А. Бабаев. Х. под ред. Алескерова М. Независимый государственный парламент. Б.: ММ, 2001, 523 с. 4. Баглай. М. В. Конституционное право Российской Федерации. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998, 752 с. 5. Конституция Азербайджанской Республики. Б.: ММ, 1996, 25 с. 6. Котляревский. С. Сущность парламентаризма // Новое время. 1994. № 14. С.9-17. 7. Мехтиев. Р. Азербайджан: историческое наследие и независимость. Б.: АМЕ Nəşriyyatı 2001, с. 276. 8. Мехтиев. Р. Национальная идеология, государство, по пути независимости. 1 т (статьи, выступления, интервью). Б.: XXI – Yeni Nəşrlər Evi, 2006, 624 с. 9. Монтескье. Ш. Избранные произведения. М.: Политиздат, 1955. 366 с. 10. Романов. Р. М. Понятие и сущность парламентаризма // Социально-политический журнал. 1998. № 4. С. 207-213. 11. Романов Р. М. Российский парламентаризм: генезис и организационное оформление, // Политические исследования. 1998. № 5. с. 123 – 133. 12. Эфендиев. М. Основы политической науки. Б.: AzTU 2004, 604с. 13. www.azhumanrights.org 14. www.transparentelections.org

Надійшла до редколегії 17.02.10

А. Мінгазутдінов, канд. іст. наук

ЛИСТІВКИ – ДІЄВИЙ ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ГЕРОЇЗМУ ВОЇНІВ-ВИЗВОЛИТЕЛІВ УКРАЇНИ (1943 – 1944 рр.)

Розглянуто роль листівок в пропаганді героїчних вчинків воїнів і вихованні на прикладі героїв боїв особового складу під час визволення України від нацистських окупантів.

The article reveals the role of leaflets in propaganda of heroic deeds of soldiers, as well as the use of them as a tool of soldiers' education after the example of warfare heroes during the liberation of Ukraine from the Nazi occupation.

Борьба Червоной армии за звільнення України від нацистських загарбників носила винятково запеклий і кровопролитний характер. Верховоди "третього рейху" надавали великого значення утриманню в своїх руках території республіки, враховуючи її стратегічне становище, промисловий потенціал і сільськогосподарські ресурси. Як визнавав пізніше колишній генерал німецько-фашистської армії Вестфаль "солдати не без підстав вважали, що доля Німеччини вирішується на Україні" [7, с. 216]. Не випадково командування вермахту зосередило тут значні сили. Зокрема, на початок 1944 р. на Правобережній Україні діяло 93 ворожі дивізії, в тому числі 18 танкових і 4 моторизованих, 2 моторизовані бригади, 6 танкових батальйонів, 18 дивізіонів штурмових гармат. Це складало 40% всіх військ і 72% танкових дивізій противника, що діяли на радянсько-німецькому фронті [4, с. 12-13]. Подолання опору численних, добре озброєних сил гітлерівців вимагало від радянських воїнів неабиякої військової майстерності і героїзму.

Підтриманню високого наступального пориву воїнів-визволителів України сприяла змістовна політико-виховна робота серед особового складу. Одним із важли-

вих напрямків цієї роботи була популяризація героїчних вчинків бійців та офіцерів і виховання на прикладі кращих воїнів солдатських мас. Для цього використовувалися різноманітні засоби агітації і пропаганди, усне і друковане слово. Не останню роль в популяризації подвигів воїнів, виявлених в боях на українській землі, відігравали листівки. Між тим цей напрямок ідейно-виховної роботи не знайшов висвітлення в наявній літературі. В пропонованій статті зроблено спробу узагальнити досвід використання листівок як однієї з форм виховної роботи на фронті під час визволення України від німецько-фашистських окупантів.

Листівки, які повідомляли про героїчні вчинки воїнів виготовлялися політорганам, зокрема Головним політичним управлінням Червоної армії, політуправліннями фронтів, політвідділами армій, корпусів і дивізій. Вони друкувалися великими тиражами. Видання листівок покладалося також на редакції червоноармійських газет – фронтових, корпусних, армійських і дивізійних. Такі листівки писали кваліфіковані політпрацівники, нерідко письменники і поети, які працювали в армійській пресі. Вони були цікаві і яскраво оформле-

© Мінгазутдінов А., 2010

ні, містили не лише розповідь про самовіддану боротьбу бійців і офіцерів на різних ділянках фронту, але й нерідко портретне зображення героя, супроводжувалося віршованими текстами тощо.

Політоргани, готуючись до вирішальних операцій по визволення України, складали плани видання листівок, турбувалися про забезпечення виконання цих планів поліграфічною базою, формували спеціальні групи політпрацівників для написання листівок. Наприклад, політвідділ 13-ї армії під час боїв на Дніпрі в листопаді 1943 року склав план видання 17 листівок про Героїв Радянського Союзу, зокрема про розвідників 181-ї стрілецької дивізії сержанта І.Є.Сухарева і мол. сержанта І.Г.Лисанова, рядового 211-ї стрілецької дивізії М.М.Соколова, бронебійника 8-ї стрілецької дивізії І.М.Князева, командира гармати з цієї ж дивізії З.Л.Вихніна та ін. Для написання листівок була створена група журналістів армійської газети "Сын Родины" і агітаторів в складі 11 чоловік [9].

Предметом особливої уваги політпрацівників було те, щоб листівки якнайшвидше доставлялися у частини і підрозділи, а факти героїзму воїнів стали відомі кожному бійцеві. Зокрема в період наступальних боїв на Правобережжі в лютому-березні 1944 р. політуправління 1-го Українського фронту, надсилаючи у війська 230 тис. листівок про Героїв Радянського Союзу О. Матросова, Шершавіна, Радіонова, Єфремова, Шазкурова та інших, поставило завдання в короткий термін розіслати листівки в частини а також надало конкретні вказівки щодо організації роботи з ними [10].

І все ж практика поширення листівок свідчила, що вони доходили до особового складу на 2-3 день після звершення подвигу. Тому друковані листівки доповнювали ще один їхній різновид – рукописні листівки, які виготовлялися, як правило, на завчасно заготовлених бланках під назвами "Сьогодні в бою відзначилися", "Наші герої", "Передай по цепи", "Командир частини нагородив" тощо. Названі листівки були гнучкою формою оперативного повідомлення про самовіддану боротьбу воїнів, надихали на аналогічні вчинки їхніх однополчан, викликали бажання наслідувати зразкам самовідданого виконання патріотичного обов'язку перед Батьківщиною.

Організація роботи з листівками покладалася як на штатних політпрацівників, так і на широкий агітаційно-пропагандистський актив. Особливу відповідальність за доведення до особового складу змісту листівок і проведення відповідної роз'яснювальної роботи несли агітатори. Влітку 1942 року було введено інститут штатних і позаштатних агітаторів при політуправліннях фронтів, політвідділах армій і дивізій. В полках вводилася посада штатного агітатора. Найбільш чисельною категорією позаштатних агітаторів були агітатори підрозділів: взводів, рот, батарей. На цю роботу добиралися найбільш досвідчені і підготовлені воїни, відзначені бойовими нагородами, які проявили в боях військову майстерність, героїзм і відданість Батьківщині. До агітаційної роботи було залучено значну кількість воїнів. В кожній дивізії були затверджені агітаторами 400-450 чоловік. Наприклад, в період боїв за Київ в 60-й армії працювало серед особового складу 4190 агітаторів, в тому числі в 129-у стрілецькому полку 86 чоловік, у 842-у стрілецькому полку – 110 чоловік і т.д. [10].

Надаючи великого значення вихованню воїнів на прикладі героїв боїв, політоргани націлювали агітаційний актив на популяризацію подвигів бійців і офіцерів. Так, начальник політуправління Південно-Західного фронту генерал-майор М.В.Рудаков під час боїв за визволення Донбасу направив 4 лютого 1943 року відповідну директиву. В ній, зокрема, говорилося: "Виконуючи

свій обов'язок перед Батьківщиною, багато командирів і політпрацівників загинули смертю хоробрих. Вони віддали своє життя боротьбі за визволення рідної країни, свого народу від німецько-фашистського ярма. Разом з усіма радянськими воїнами вони вкрили невмирущою славою бойові знамена Червоної Армії. Пам'ять про героїв Вітчизняної війни буде вічно жити у великому серці нашого народу. Почесне завдання політорганів – виховувати особовий склад частин і з'єднань в дусі величезної поваги до пам'яті загиблих воїнів Червоної Армії, широко пропагувати їхні боеві подвиги, їхні заслуги перед Батьківщиною" [12]. Начальник відділу 40-ї армії полковник К.Х.Калашник у направленій у війська в жовтні 1943 року директиві вимагав від усіх політорганів і політпрацівників "широко популяризувати імена, героїчні подвиги і бойовий досвід Героїв Радянського Союзу... Всю роботу проводити під знаком мобілізації особового складу на подальші бойові героїчні подвиги, за якнайшвидше визволення Радянської України від німецьких загарбників" [13].

Звільнення території України від нацистських окупантів пов'язано із видатними перемогами Червоної Армії у велетенських битвах під Сталінградом і Курськом. Очищення української землі від ворога розпочалося в ході контрнаступу радянських військ у грудні 1942 року, коли частини 1-ї гвардійської армії визволили десятки населених пунктів Марківського, Біловодського і Міловського районів Ворошиловградської області. Під час підготовки і проведення зимового наступу військова рада і політуправління Воронежського фронту видали 17 листівок загальним тиражем 1 млн. 84 тис. примірників. В одній з них говорилося: "Товариші! Настав час визволення від німецьких поневолювачів нашої рідної Радянської України. Це велике і почесне завдання наша країна поклала на нас – бійців, командирів і політпрацівників Воронежського фронту... Славні воронежці! В боях під Воронежем ви показали вірці мужність, героїзму і відваги. Слава про вас рознеслася по всій країні... Підніmemo ж вище честь Воронежського фронту новими бойовими подвигами, новими перемогами в боях за Радянську Україну!" [5, с. 129-130].

Запеклу боротьбу розгорнули війська Воронежського, Південно-Західного фронтів за Донбас і Харківщину. В ході цих боїв багато солдатів, сержантів і офіцерів виявили виняткову мужність і непохитну стійкість. Біля с. Таранівка, що на Харківщині, 25 воїнів-гвардійців під командуванням лейтенанта П.М.Широніна, маючи лише одну протитанкову гармату, кілька протитанкових рушниць, кулемети і автомати, протягом 5 діб стримували шалений натиск переважаючих сил противника. Вони знищили 13 ворожих танків, 2 штурмові гармати і бронемашину, багато гітлерівців. Всім відважним воїнам, в тому числі 20 бійцям, що полягли в цих боях, було присвоєне звання Героя Радянського Союзу. Про подвиги відважних воїнів розповіла листівка, видрукувана політвідділом армії.

Самовіддано діяли воїни 7-ї гв. армії, які визволяли Донбас. Про їхні подвиги розповідали листівки, що писалися від руки на завчасно заготовлених бланках "Передай по цепи". Ось наприклад, що говорилося в листівках, що поширювалися в частинах 25-го гв. стрілецького корпусу. "Комсомолец-герой Зорін, – відзначалося в одній із них, – діяв в бою безстрашно, 12 разів відновлював зв'язок з оточеним батальйоном. Пробираючись між ворожими "тиграми", він підірвав один з них гранатою і знищив 15 автомашин ворога. Слава безстрашному сину Батьківщини!" В іншій листівці повідомлялося: "Тов. Руденко вірний син комсомолу. Потрапивши в оточення, він своєю гарматою відбив 3 атаки гітлерівців, знищив 250 з

них, вступив в поєдинок з фашистськими середніми танками, знищивши 5 з них. Пошкодив 2 автомашини і 1 гармату ворога. Отримавши поранення, вів бій до тих пір, поки його гармату не було пошкоджено ворожим снарядом. Тільки тоді він залишив її з автоматом в руках пробився до своєї частини. Слава герою!" [14].

Великого значення надавали політпрацівники Вороного, Степового, Південно-Західного, Південного фронтів виготовленню і поширенню листівок в період наступальних боїв влітку 1943 р. Зокрема, під час серпневих боїв на Харківщині лише в одній із дивізій 6-ї гв. армії було виготовлено 500 екземплярів різноманітних листівок. На допомогу агітаторам політвідділ армії віддрукував типографським способом бланки листівок із заголовками "Підсумки бойового дня", "В останню хвилину", "Гвардієць! Запам'ятай і помстися" та ін. [15].

В цей час в 7-й гв. армії виготовлялися листівки "За Україну – вперед!", в яких коротко описувався подвиг воїнів, що відзначилися в боях. В одній із листівок, зокрема, говорилося: "Першим увійшов у Харків Герасименко... Слава вірному сину України! Так повинен боротися кожен воїн Червоної Армії" [16].

Виготовлені політвідділом армії листівки розповідали також про бронебійника сержанта М.Абдуліна, який знищив в бою 3 танка і 20 фашистів, танкіста ст. лейтенанта І.Д.Голованова, екіпаж якого вивів ладу 400 гітлерівських солдатів та офіцерів і велику кількість ворожої техніки, командира роти лейтенанта В.М. Колесникова, що особисто знищив 200 фашистів та ін. Листівки виготовлялися і безпосередньо в частинах. В 1192-у стрілецькому полку мужність виявив артилерист мол. лейтенант Феоктистов. На його гармату йшло 6 танків. Воїн сміливо вступив з ними в бій. Він підпустив ворожі машини на 400-500 метрів, а потім вів вогонь прямою наводкою. Про його подвиг заступник командира полку з політчастини майор Шаралло написав листівку, яка була розмножена і передана в підрозділи.

В ході визволення Харківщини у серпні 1943 р. політвідділ 27-ї армії з метою популяризації подвигів бійців і офіцерів видав серію листівок про героїв боїв. В листівці "Героїчний подвиг танкіста Дмитра Полканова" розповідалося, як він в одному бою знищив 7 ворожих танків; в іншій "Один – проти десяти" повідомлялося про подвиг червоноармійця Комарова, який вступив в бій з 10 гітлерівцями, убив 6 з них, а 4 взяв в полон, сам отримавши поранення [17].

В серпні 1943 р. редакція газети 38-ї армії "За счастье Родины" випустила 12 листівок по 4 тис. примірників кожна, які розповідали про героїзм воїнів.

В літопис визволення України славною сторінкою вписана битва на Дніпрі восени 1943 р. Як писала в ті дні газета "Правда" героїзм, мужність, самопожертва стали нормою поведінки десятків тисяч воїнів Українських фронтів. "Битва за Дніпро, – відзначалося в передовій статті газети, – набула справді епічних розмірів. Ніколи ще не виділялося із безлічі хоробрих радянських воїнів стільки надхоробрих – Червона Армія, яка вже дала світу стільки прикладів воїнської відваги, ніби перевершує сама себе" [7]. Про це свідчить і той факт, що в битві на дніпровських берегах майже 2.5 тис солдатів, сержантів, офіцерів і генералів були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. В мобілізації воїнів на форсування Дніпра, захоплення і утримання плацдармів на його правому березі винятково важливу роль відіграли листівки. Вони не лише повідомляли про героїчні вчинки воїнів, але й розповідали про методи подолання водних перешкод, про досвід використання підручних засобів, про способи закріплення на захопленому рубежі тощо. В тих боях політвідділ кожної армії

1-го Українського фронту видав по 20-30 листівок, загальний тираж яких складав 100 тис. примірників [18].

Одними з перших форсували Дніпро в полосі наступу 1-го Українського фронту в районі Переяслав-Хмельницького воїни-розвідники 51-ї гв. танкової бригади 3-ї гв. танкової армії. 22 вересня 1943 р. 4 комсомольці-добровольці М.Є.Петухов, В.А.Сисолятин, В.М.Іванов, І.Д.Семенов за допомогою партизанів загону ім. Чапаєва під сильним ворожим вогнем досягли Правобережжя. Вступивши в бій, молоді воїни забезпечили переправу всієї роти, а потім і всього батальйону. За виявлену відвагу та ініціативу чотирьом гвардійцям було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Звістка про подвиг героїв швидко облетіла частини і з'єднання фронту саме завдяки листівкам. Про мужність і військову майстерність воїнів розповідали листівки політуправління фронту "Герої Дніпра", політвідділу 3-ї гв. танкової армії "Слава Вам, товариші Петухов, Сисолятин, Семенов і Іванов!" і редакції армійської газети "Во славу Родины" [3, с.219-221]. Патріотичний вчинок воїнів став предметом обговорення на мітингах, зборах особового складу, надихаючи бійців на самовіддану боротьбу на придніпровських плацдармах. В рішенні зборів частини, де служили відважні воїни, зокрема, відзначалося: "Подвиг наших товаришів і поздоровлення командування фронту надихає нас на бойові подвиги на славу Батьківщини. Ми дорожимо великою честю, яка випала на нашу долю – визволити Україну від гітлерівської нечисті... Ми воїни-комсомольці, клянёмось, що ніякі перешкоди, ніякі труднощі не зламають нашої волі до повної перемоги над німецько-фашистськими загарбниками". В 1-у гв. кавалерійському корпусі в зв'язку з подвигом відважної четвірки пройшли мітингом під гаслом "Будь героєм битви за Дніпро і ти будеш жити у віках!" Боротися з ворогом так же мужньо, як герої переправи, поклялися воїни-артилеристи. В опублікованій в армійській газеті клятві, підписаній за дорученням воїнів комсоргами артилерійських підрозділів корпусу Цеденовим, Верньовим, Воробйовим, Щербатюком, Гладищевим, Комісаровим говорилося: "Запевняємо командування, що будемо боротися з німецько-фашистськими розбійниками так, як герої-комсомольці Петухов, Сисолятин, Іванов, Семенов". Цю клятву воїни підкріпили славними бойовими справами в боротьбі на берегах Дніпра.

В численних листівках повідомлялося і про інші бойові подвиги учасників Дніпровської битви. Багато листівок видрукувало в жовтні 1943 р. політуправління 1-го Українського фронту під назвою "Герої Дніпра", серед них "Безсмертний подвиг Івана Вдовиченка", "Вірний син нашої Батьківщини Сергій Калмиков", "Слава доблесному мол. сержанту Анатолію Кононенку" та ін. [19]. Одна із листівок, видана політвідділом 9-го моторизованого корпусу 3-ї гв. танкової армії, містила розповідь про славні справи танкістів під командуванням ст. лейтенанта Шитікова. Його танкова рота займала важливу висоту на правому березі Дніпра. Танки були закопані в землю. Під час однієї із атак під прикриттям сильного артогню батальйону фашистів, підтриманому трьома танками, вдалося відіснити захисників висоти. У важкий момент бою Шитіков і його бойові товариші С.Щербань, Н.Лощев, А.Сурков, Н.Собора вийшли з танків і повівши за собою піхоту зупинили просування ворога. Протягом 3 годин танкісти спільно з піхотинцями відбили 4 атаки переважаючих сил противника. "Олександр Шитіков та його бойові друзі, – говорилося в листівці, – вірні сини Батьківщини. Вони з честю виконують свій обов'язок – обов'язок воїнів Червоної армії. Командування нагородило воїнів орденами. Слава їм!" Про героїчну боротьбу бронебійника Сергія Лаптева із

494-го мінометного полку розповіла листівка політвідділу 40-ї армії. 23 вересня він одним з перших форсував Дніпро. В бою на правому березі він із автомата знищив 40 фашистів, а кількох убив в рукопашній сутичці. Відбиваючи чергову атаку ворога, він, будучи пораненим в голову, підбив 3 атаки противника. Тільки після другого поранення відважний воїн залишив поле битви. Політвідділ 30-ї стрілецької дивізії видав серію листівок "Честь і слава героям Дніпра". В одній з них повідомлялося про подвиг заступника командира 2-го батальйону 256-го стрілецького полку старшого лейтенанта Олексія Кузьмича Гангаєва. Перед форсуванням Дніпра він добровільно очолив групу сміливців і в ніч з 25 на 26 вересня форсував Дніпро. Листівка детально розповіла про героїчні дії Гангаєва, містила його портрет, а під ним віршовані рядки:

"Над твоим, Днепро-славута, берегом високим
Бється офіцер Гангаєв с ворогом жестоким
Первым он на правый берег высадился с боем
Не забудет Украина имени героя!" [20].

В ході боїв за Дніпро політвідділ 4-ї гв. армії Степового фронту організував випуск серії листівок під назвами "Слава героям", "Герої гвардії". Під час Дніпровської битви широко використовувалися рукописні листівки "Передай по цепи". Ось що говорилося в одній з них, написаній в 30-ій стрілецькій дивізії. Листівка мала заголовок: "Бий фашистів так, як б'є їх комсомолец Якубовський". В ній, зокрема, говорилося: "Якубовський при захопленні населеного пункту "К" особисто із автомата убив двох гітлерівців, закидав хату гранатами і взяв у полон 3-х німців. Отримавши поранення, він продовжував керувати боєм свого взводу. Товариш Якубовський представлений до урядової нагороди" [21].

Листівки, як важливий засіб популяризації героїзму воїнів і виховання бійців і офіцерів, видавалися величезними тиражами, виготовлялися агітаторами і в наступальних боях за звільнення Правобережжя, західних областей України. В кінці грудня 1943 р. в наступ перейшли війська Українських фронтів з метою вигнання ворога з правобережних областей України. Готуючись до наступальних дій, політоргани приділяли велику увагу підготовці бланків листівок для популяризації героїчних дій воїнів. Наприклад, в 40-й армії в частини і з'єднання було направлено 12 тис. бланків "Передай по цепи". Напередодні беззневних наступальних боїв 1944 р. політвідділ 18-ї армії розіслав 30 тис. листівок про героїв боїв і бланків листівок "Передай по цепи". В 52-й армії в січні 1944 р. виготовлялися листівки "Сьогодні в бою за Батьківщину відзначилися" [22].

Ось, наприклад, що говорилося в листівці "Передай по цепи", написаній в одній із частин 7-ї гв. армії: "Гвардійці! В бою будьте такими відважними, як мінометник Ворожинцев Григорій. Блискавичним ударом ми вбили німців із с. Плавні і погнали їх на Захід. В 6 годин 8 танків і автоматники ворога пішли в контратаку і сильним вогнем примусили наші роти залягти. Безстрашний сержант кулеметного розрахунку сержант Ворожинцев відбив атаку ворога сильним вогнем із свого міномета, знищивши десяток німців, затримав їх до підходу наших танків. Слава відважним мінометникам! Вперед на Кіровоград!" [23].

Про самовіддану боротьбу воїнів розповідали також листівки, видрукувані політорганами редакціями газет і передані в частини. Так, політвідділ 38-ї армії в одній із листівок повідомляв про безсмертний подвиг командира кулеметного розрахунку сержанта 2-го батальйону 434-го полку 100-ї стрілецької дивізії сержанта В.І. Тихонова, звершений в січні 1944 р. Коли на його кулеметний розрахунок рушили 12 фашистських

танків, він дав команду: "Приготуватись до бою! Ні кроку назад! Відіб'ємо атаку фашистів!". В тяжку хвилину бою Тихонов, обв'язавшись в'язкою гранат, підповз до головного танку і ціною власного життя підірвав його. Атака ворога була зупинена.

А редакція газети 18-ї армії "Знамя Родины" в січні лютому видрукували листівки, що повідомляли про героїчні вчинки бронебійника М.Климова, командира відділення І.Анан'єва, розвідника І.Чистякова, навідника гармати К. Нікітіна, червоноармійця С.Холода, старшини С.Григор'єва, сержанта С.Крамаренка та ін. [24].

Багато листівок було присвячено героїчним подвигам визволителів України – учасникам весняних, літніх і осінніх боїв 1944 р. Зокрема, в 60-й армії в період беззневних наступальних дій в частини було передано 6 тис. бланків листівок "Передай по цепи". В ході боїв в липні 1944 р. в армії поширювалися листівки під назвами "Наші герої", "Вперед на Захід!" та ін. В боях на Львівщині в липні 1944 р. відзначився навідник гармат 32-го гв. артилерійського полку 13-ї гв. стрілецької дивізії 3.Шайморданов. про його славні вчинки повідомляла листівка дивізійної газети. В ній, зокрема, говорилося: "Новою бойовою славою вкрив себе в цих боях гвардії сержант Закій Шайморданов. Вірний син Батьківщини, він вчора в жорстокому бою підбив ще два "тигри". Тепер на бойовому рахунку воїна 22 знищених танка, 19 гармат, 16 бронетранспортерів і понад 400 фашистів! Гвардійці! Бийте ворога так, як Герой Радянського Союзу Закій Шайморданов!" [1, с. 95].

Практикувалося й видання листівок, в яких узагальнювалися факти героїчних подвигів воїнів за певний період боїв. Так, навесні 1944 р. політуправління 3-го Українського фронту надрукувало листівку "Героїзм радянських воїнів у боях за визволення України", в якій описувалися самовіддані вчинки червоноармійців П.Лисих, О.Грачова, І.Монахіна та ін.; у цей же час політуправління 2-го Українського фронту видало листівку "Слава героям Дністра" [3, с.301-303, 305-307]. Особливе значення надавалося популяризації героїзму і воїнської майстерності бійців, сержантів та офіцерів серед воїнів нового поповнення. На початок 1944 р. в частинах і з'єднаннях 1-го Українського фронту було 200 тис. новобранців, більшість яких була мобілізована у звільнених областях України. Тексти листівок зачитувалися на зборах молодих воїнів, їх широко використовували читці, агітатори під час бесіди з воїнами, нерідко проводилось їх обговорення. Молоді воїни під час своїх виступів запевняли, що вони будуть боротися за звільнення України від гітлерівців так самовіддано, як їх старші бойові товариші. Ці слова вони підкріплювали конкретними справами. Зокрема у 18-й армії героїзм виявило чимало воїнів, мобілізованих в Дрогобицькій області, серед них М.Барановський, який гранатою знищив кількох фашистів і переслідував відступаючих гітлерівців; І.Федоляк, який замінив пораненого першого номера кулеметного розрахунку, а коли вийшов з ладу кулемет взяв у пораненого товариша автомат і продовжував бій; А.Немко, який не дивлячись на поранення не залишив поля бою і взяв у полон двох гітлерівців і т. д. [25].

Таким чином, листівки поряд з іншими засобами ідейного впливу, відігравали важливу роль в мобілізації особового складу частин і з'єднань на самовіддану боротьбу проти німецько-фашистських загарбників, за визволення української землі від нацистського ярма. Показ героїчних дій солдатів, сержантів і офіцерів в різноманітних умовах бою, конкретність самого факту героїзму робили листівки дієвим засобом виховання воїнів. Думається, що варто було б підготувати видання збірника яскравих, цікавих листівок, зокрема про Героїв

Радянського Союзу – визволителів України, аби зробити їх зміст надбанням сучасного і майбутнього поколінь.

1. В боях за Львовщину. – Львов, 1964. 2. Во славу Родины. – 1943. – 22 октября. 3. Герои и подвиги. Советские листовки Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – М., 1958. 4. Грылёв Н. А. За Днепром. Освобождение Правобережной Украины в январе-апреле 1944 г. – М., 1963. 5. Идеологическая работа КПСС на фронте (1941-1945гг.). – М., 1960. 6. Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Сборник документов. – К., 1963. 7. Правда. – 1943. – 18 октября. 8. Роковые решения. – М., 1958. 9. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (далі – ЦАМО РФ). – ф. 361, оп. 6092, спр. 63, док. 189. 10. ЦАМО РФ. – ф. 236, оп. 2674, спр. 87, арк. 63, 93.

11. ЦАМО РФ. – ф. 32, оп. 11289, спр. 587, арк. 82. 12. ЦАМО РФ. – ф. 312, оп. 4257, спр. 98, арк. 35. 13. ЦАМО РФ. – ф. 395, оп. 9153, спр. 17, арк. 152. 14. ЦАМО РФ. – ф. 341, оп. 5337, спр. 277, арк. 124. 15. ЦАМО РФ. – ф. 335, оп. 5136, спр. 47, арк. 196. 16. ЦАМО РФ. – ф. 341, оп. 5337, спр. 277, арк. 215; спр. 89, арк. 47; спр. 134, арк. 182, 184, 186. 17. ЦАМО РФ. – ф. 381, оп. 8400, спр. 58, арк. 28-30. 18. ЦАМО РФ. – ф. 32, оп. 11318, спр. 76, арк. 270. 19. ЦАМО РФ. – ф. 32, оп. 11310, спр. 42, арк. 170-171. 20. ЦАМО РФ. – ф. 32, оп. 11318, спр. 76, арк. 268. 21. ЦАМО РФ. – ф. 236, оп. 2675, спр. 2, арк. 336. 22. ЦАМО РФ. – ф. 240, оп. 2772, спр. 241, арк. 13. 23. ЦАМО РФ. – ф. 341, оп. 5337, спр. 194, арк. 32. 24. ЦАМО РФ. – ф. 371, оп. 6386, спр. 101, арк. 47, 92, 106, 130, 149. 25. Там само, спр. 31, арк. 214.

Надійшла до редколегії 17.02.10

К. Ніколаєць, докторантка

ПАРТІЙНА СИСТЕМА РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.: УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті здійснено огляд та аналіз праць, присвячених вивченню партійної системи радянської держави.

The author is analyses main aspects of scientific research of party system of the Soviet power.

Існування однопартійної системи є однією з ознак тоталітарного режиму. Для її збереження необхідна постійна ідеологічна "обробка" населення, яка супроводжується "доведенням" історичної обумовленості існування правлячої партії та об'єктивності зміцнення і розширення її впливу на суспільство. Поглиблення інтеграції України у систему соціалізму здійснювалося серед іншого й за рахунок уніфікації суспільно-політичного життя республіки. Одним із найбільш вагомих важелів забезпечення уніфікації суспільно-політичного життя залишалося посилення керівної ролі Комуністичної партії в суспільстві. Проголошення народу "творцем історії" на словах і перетворення його в реальності на "одностайну масу трудящих", які мали згуртуватися навколо Комуністичної партії і працювати заради встановлення її влади на всій земній кулі, фактично складало основу для ідеологічного об'єднання радянських людей.

Загальною рисою історіографії радянських часів виступала глорифікація політики партії всіх напрямків, здійснювана із класово-ідеологічних засад. Будучи одним із інструментів ідеологічної боротьби, радянська історична наука, нехтуючи принципом історизму використовувала цілий комплекс різноманітних методів для перекинування історичних подій у вигідному для правлячої партії світлі. Після проведення чергового з'їзду КПРС, на якому підкреслювалася необхідність підвищення керівної ролі партії у суспільстві, представники радянської історичної науки активно бралися до переказування партійних рішень із підсиленням аргументації щодо піднесення ролі партії у всіх сферах діяльності радянського суспільства поруч із критикою західних науковців, які негативно ставилися до піднесення партійного диктату в СРСР.

Доведення у наукових творах обумовленості посилення партійного керівництва суспільством залишалося засобом об'єднання радянських людей [8; 9, 3-14; 10; 11, 3-16; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 31, 105-119].

Характеристика суспільно-політичного життя розвинутого соціалістичного суспільства містилася у роботі М.Г.Безпалко та Є.Я.Безпалко, які хибно відзначали, що воно характеризувалося високою зрілістю суспільних відносин, що склалися на основі цілковитого панування соціалістичної власності, повної ліквідації залишків експлуататорських класів і знищення класового і національного антагонізму. До суб'єктивних факторів науковці відносили поліпшення кількісного складу партії, удосконалення внутріпартійного життя, організаторської і політичної роботи партії [7, 16-28]. Ідеологізацію

культурного розвитку держави відповідно до рішень XXIV з'їзду досліджували А.Фомін та В.Гайдуков, які, констатуючи зростання можливостей духовного будівництва, виступали за інтернаціоналізацію культурного життя із злиттям національних культур під цілеспрямованим партійним керівництвом [37, 57-70]. До завдань культурно-освітніх закладів відповідно до рішень з'їзду у сільській місцевості М.Бушин відносив атеїстичну пропаганду із введенням нових свят, пов'язаних із трудовою діяльністю, що вважав одним із важливих завдань місцевих партійних організацій [20, 71-81].

У радянській історіографії спотворювалася роль правлячої партії у суспільстві через аналіз основ радянської демократії та бездумну критику зарубіжних опонентів, які висловлювали власну думку стосовно визначення ролі КПРС у радянському суспільстві. Її представники безпідставно наголошували, що соціалістична загальнонародна держава виражала волю та інтереси трудящих, які здійснювали свою владу через ради народних депутатів. У відповідності зі своїми статутними завданнями суспільні організації мали брати участь в управлінні державними та громадськими справами, у вирішенні політичних, господарських та соціально-культурних питань. Трудові колективи начебто брали участь у розгляді та вирішенні державних та суспільних справ, підготовці кадрів, обговоренні та вирішенні питань керівництва підприємствами та установами. Комуністичній партії у політичній системі відводилася роль стабілізуючого елемента, який своєю політичною, теоретичною та організаційною діяльністю мав консолідувати політичну систему, забезпечувати динамізм її розвитку. Але фактично було послаблено увагу до розвитку теоретичної думки. Спрощено трактувалися такі проблеми марксистської концепції соціалізму, як форми власності, кооперації, виробництва та еквівалентного обміну; міра праці і споживання; класові і міжнаціональні взаємовідносини; народовладдя і самоврядування [12, 3-11; 19, 3-13; 32, 127-136; 39, 30-38].

Полеміка із західними вченими З.Бжежинським, Л.Шапіро, С.Генделем, М.Харрінгтоном щодо оцінок науковців концепції керівної ролі КПРС у соціалістичному суспільстві містилася у роботі Г.Стороженко та М.Ткаченка [37, 32-40]. Радянські вчені неправомірно стверджували про відсутність ознак диктатури у партійному керівництві суспільством, мотивуючи свою думку не аналізом реального стану речей, а цитатами класиків марксизму-ленізму щодо необхідності збереження у соціалістичному суспільстві провідної ролі робітничого